

ליל שבת הגדול תשע"ט

שיעור גודל כוס של קידוש בליל הסדר שחל בשבת

שיעור בית הכנסת חניכי הישיבות ארחות איש

נחלקו גדולי הפוסקים במחלוקת יסודית שנוגעת לאופן מדידת שיעורי תורה. והוא, האם שיעור גודל הביצה בזמננו התקטן. ונפק"מ בכל זה גם לעניין שיעור רביעית לשתיית יין של קידוש. שהרי קיי"ל שרביעית שיעורה ביצה ומחצה, וכפי שכתב המשנ"ב סי' תפ"ו ס"ק א', ועיי"ש שהביא מדברי השערי תשובה שלגבי דינים דאורייתא כגון כזית מצה יש להחמיר וליקח את השיעור הגדול, ולעניין דינים דרבנן כגון מרור בזמן הזה ואפיקומן וד' כוסות אפשר לקחת את השיעור הקטן. וציין עוד שם למש"כ בסי' רע"א סי"ג בבה"ל ד"ה של רביעית [דלעניין קידוש של ליל שבת יש להחמיר וליקח את השיעור הגדול], ועיי"ש במשנ"ב ס"ק ס"ח. אמנם כל זה לעניין הקידוש בליל שבת שיעורו מדאורייתא, אבל לעניין קידוש של ליל יום טוב שחיובו מדרבנן וכדעת המגיד משנה הביאו המשנ"ב שם סוס"ק ב', אפשר להקל בו טפי^א. וכידוע שהחזון איש הכריע בכל זה לעיקר כדעות שנתקטנו השיעורים ובכל הדינים הן דאורייתא והן דרבנן יש ליקח כשיעור הגדול. והנה בליל הסדר שחל להיות בשבת, גם לדעת המשנ"ב הנ"ל בסי' תפ"ו שכתב לעניין ד' כוסות שאפשר להקל כשיעור הקטן, מ"מ כשחל ליל הסדר בליל שבת, הכוס הראשונה היא גם כוס של קידוש שיעורא מדאורייתא, ובעינין שתהיה כוס המחזיקה שיעור רביעית גדול. ויש לעיין במקום הצורך כאשר בין המסובים נמצאים כאלו שקשה להם לשתות כשיעור הגדול, מה דינם באופן שהמקדש הוא זה שמוציא אותם בקידוש, האם גם אז בעינין שיהיה לפני כל אחד כוס בשיעור הגדול, או שמא סגי שלמקדש בלבד תהיה כוס גדולה ושאר המסובים היוצאים ממנו תהיה להם כוס בשיעור הקטן.

אותן בליל הסדר דרך חירות, מ"מ צורת התקנה היתה לשתותם באופן שבכל כוס מתקיימת מצוה, וזהו המקור שכוס של קידוש היא הכוס הראשונה מד' כוסות.

סדר אמירת הקידוש בליל הסדר כאשר ישנם מסובים נוספים

ב. בכל קידוש המנהג שהנשים יוצאות ידי חובה בשמיעה מבעליהן^א, ואילו בליל הסדר ישנם בזה מנהגים שונים, יש הנוהגים שרק המקדש הוא זה שאומר את נוסח הקידוש וכל המסובים שומעים ממנו, ויש הנוהגים שכל אחד ואחד אומר את נוסח הקידוש בעצמו^ב.

^א עיין מג"א סי' קצ"ג ס"ק ב' שכך הוא המנהג לגבי קידוש, אלא שכתב שעדיף שתאמר מילה המילה עם המקדש.
^ב עיין בדברי הגר"ז סי' תע"ב סכ"ב שכתב שאף שבשאר שבתות השנה השומעים קידוש מאחר אינם חייבים לשתות מהיין של המקדש, מ"מ בליל הסדר בני הבית השומעים את הקידוש מבעל הבית חייבים לשתות את היין משום ד' כוסות. ועיין בהגדת מבית לוי [הוספות עמ' ס"ו] שבבית הגר"ז זצ"ל רק בעל הבית אמר את הקידוש כמו בכל השנה משום ברוב עם הדרת מלך. וכן נהג בעל הקהילות יעקב זצ"ל וכן הגר"ח קניבסקי שליט"א. אמנם יש מקומות שנהגו שכל המסובים אומרים את הקידוש, עיין ספר מבית לוי

כוס ראשונה מד' כוסות היא כוס של קידוש

א. איתא במשנה פסחים דף קי"ז ע"ב מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו, רביעי גומר עליו את הלל, ואומר עליו ברכת השיר. ובגמרא שם, אמר לו רב חנן לרבא שמע מינה ברכת המזון טעונה כוס, אמר לו ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות, כל חד וחד נעביד ביה מצוה. והיינו דאף שמדינא היה אפשר לשתות את הד' כוסות שלא בשעת קידוש וברכת המזון וכו' דעיקר דין ד' כוסות הוא שישתה

^א עיין מ"מ פכ"ט משבת הכ"א [והטעם לחילוק דרך בשבת נאמר "זכור" שממנהו נלמד דין קידוש ולא ביו"ט], ועיין מג"א ריש סי' רע"א שכתב שנקטינן להלכה כדעת המ"מ הנ"ל שהוא דרבנן, ועיין עוד בפמ"ג סי' רצ"ו בא"א ס"ק י"א מה שהקשה על הכרעת המג"א. והוסיף המג"א דמ"מ יש לו כל דיני קידוש של שבת, עכ"ד. ואין ללמוד מלשון זו דגם לענין גודל השיעורים אמרינן דיו"ט דינו כשבת, דהמג"א בא לומר דלכל שאר הדינים וההלכות הוא דומה לקידוש של שבת, מ"מ ודאי שדינו ככל מצוה דרבנן, גם המשנ"ב שהעתיק את דבריו כתב להדיא בסי' תפ"ו לעניין השיעורים בליל הסדר שד' כוסות הם דרבנן ולא חילק בין כוס ראשונה לשאר ג' הכוסות, ודו"ק. [ועיין בהגש"פ מבית לוי עמ' צ"ב שהביאו דהגר"ז זצ"ל החמיר בכל ליל הסדר שהכוס הראשונה תהיה בשיעור גדול, ואף שד' כוסות דרבנן ואפשר להקל בהם טפי, מ"מ כיון שלהרבה פוסקים קידוש בליל יו"ט עיקרו דאורייתא נהג להחמיר בזה].

השומע קידוש בליל הסדר ולא שתה יצא ידי

חובת קידוש

ה. נראה פשוט שאם אדם שמע קידוש מאחר בליל הסדר ולא שתה כלל, יצא ידי חובת קידוש, אלא שאכתי עליו להשלים את מצות הלילה ולשתות ד' כוסות, דאף שתיקנו חכמים שהכוס הראשונה תהיה גם כוס של קידוש, אבל פשיטא שאין זה לעיכובא כלל, ואם שמע קידוש מאחר ולא שתה ד' כוסות כלל, מ"מ יצא ידי חובת קידוש.

ו. וראיה לדבר דעיין שו"ע סי' תפ"ז ס"ב דאין שליח ציבור מקדש בבית הכנסת בליל פסח, ומקור הדין בדברי הטור שם לפי שאין עני בישראל שאין לו ד' כוסות, ונמצא שכל אחד מקדש בביתו. וכתב הט"ז שם ס"ק א' שלפ"ז אם אין בעיר יין רק ליחידים יש לקדש בבית הכנסת להוציא את מי שאין לו יין. והמג"א ס"ק ד' והחק יעקב ס"ק ו' חלקו על הט"ז וס"ל דכל הא שמקדשין בבית הכנסת בליל שבת הוא מנהג שרבים נחלקו עליו, אלא שעדיין נוהגים כן לקיים מנהג הראשונים, אבל בליל פסח שלא היה מנהג כזה ממילא אין לנהוג כן אף כשאין יין בעיר, וכך נקט לדינא המשנ"ב שם. ופשטות הדברים מורה שדברי הפוסקים הנ"ל איירו מעשיית קידוש גרידא ולא משתיית ד' כוסות ושאר הסעודה.

ומתבאר שמצד שורש הדין היה שייך לעשות קידוש גם מבלי שיצאו בו חובת ד' כוסות, אלא דכיון שלא נהגו לעשות כן בבית הכנסת לכן אין לעשות כן.⁷

⁷ ונפק"מ למה שנהוג בבתי חולים שבכל ליל שבת יש אדם העובר בין החולים לעשות להם קידוש, והם שומעים ויוצאים יד"ח [ע"י דין ערבות], שגם בליל הסדר יכול לעשות כן. ובמקום הצורך והדחק יכול לעשות כן גם לפני הלילה, ואף שבליל הסדר כתב השו"ע סי' תע"ב ס"א שלא יאמר הקידוש מבעוד יום אלא צריך להמתין עד שתחשך, עיין בתה"ד סי' קל"ז מובא במג"א ס"ק א' שהטעם הוא בגלל שכוס של קידוש היא הראשונה מד' כוסות, ועיין ט"ז ס"ק א' שכתב דיש לעשות את הקידוש בשעה הראויה למצה [וביאר בפמ"ג במ"ז ס"ק א' דבעינן שיהיה הקידוש במקום סעודה והסעודה תהיה רק משתחשך, א"נ כטעם התה"ד].

אמנם אצל אותם חולים שאין אפשרות לעשות להם קידוש בלילה, י"ל דשפיר דמי לעשות קידוש מבעו"י, שהרי יוצאים בזה עכ"פ ידי חובת קידוש, אף שלא יוצאים בזה יד"ח ד' כוסות. ומצד דין קידוש במקום סעודה, אה"נ בעינן שיאכלו, וכמו שיש להקפיד על כך בכל ליל שבת, דאי לאו הכי הוי ברכה לבטלה. ויכולים לעשות קידוש זה כבר מעת שקיבלו עליהם את קדושת יום טוב.

ג. והנה לדעות המקילות שבמצוות דרבנן אפשר לסמוך על השיעור הקטן, מ"מ כשחל ליל הסדר בליל שבת צריך המקדש להקפיד שהכוס תהיה בשיעור הגדול, ויש לעיין מה דינם של המסובים האחרים. והנה הנוהגים שכל אחד ואחד מקדש לעצמו פשיטא שצריכים להקפיד ליקח את השיעור הגדול, וכל הנידון הוא כאשר בעל הבית מקדש ומוציא את האחרים ידי חובת קידוש, האם גם באופן זה צריכים כל השומעים שתהיה לפנייהם כוס המחזיקה רביעית בשיעור הגדול, או שבאופן זה סגי שלמקדש יש כוס בשיעור הגדול, והם יוצאים ידי חובת קידוש ממנו.

מסובים שיש לפנייהם כוסות כשיעור נחשבים

שעשו את הקידוש בעצמם

ד. עיין בקהילות יעקב פסחים סי' ס"ד שהקשה דלפי המנהג בתפוצות ישראל שרק בעל הבית מקדש ושאר המסובים יוצאים ידי חובתם בשמיעה ממנו, נמצא שאין המסובים מקיימים את תקנת חכמים שהכוס הראשונה של ארבעה כוסות יתקיים בה מצות קידוש, ועדיף טפי שכל אחד ואחד יעשה קידוש לעצמו על הכוס שלפניו.

וכתב שם שחכ"א הראה לו את דברי הרא"ש בפרק ערבי פסחים סי' ט"ז שכתב [לעניין קידוש בכל ימות השנה] דאם לפני כל אחד ואחד מונחת כוס של יין, אף כאשר רק המקדש אמר את הקידוש, מ"מ מדין שומע כעונה חשיב כאילו כולם קידשו, כיון שהיו מונחים הכוסות לפנייהם.

ונמצא דלפי דברי הרא"ש הנ"ל הכוס המונחת לפני כל אחד ואחד מהמסובים נחשבת לכוס של קידוש שלו, לכן י"ל דגם היא צריכה להיות בשיעור הגדול.

[הלכות והנהגות מהגר"ש ואזנר זצ"ל] עמ' רצ"ז, שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' רמ"ב, הליכות שלמה פ"ט סכ"ג ציין שיש הנוהגים כן, אמנם מנהגו היה שבעל הבית עשה את הקידוש והוציא את המסובים, עיין להלן הערה ו'. ולא נתברר להדיא טעם הנוהגים לשנות בליל הסדר מהנהגו בכל ימות השנה, ואי נימא דכיון דבעינן שכוס ראשונה תהיה כוס של קידוש, ולכן עדיף טפי שכל אחד יאמר את הקידוש כל כוסו בעצמו, צ"ע דמדברי הרא"ש המובאים להלן אור ד' מבואר שכאשר מונחת כוס לפני כל אחד ואחד, חשיב שכל אחד ואחד עושה את הקידוש בעצמו.

האם אפשר לצאת ידי קידוש מבעל הבית וידי ד' כוסות מכוס שלפניו

ז. לאחר שנתבאר שניתן לצאת בליל הסדר ידי חובת קידוש אף כשהכוס אינה מד' כוסות, מעתה יש לדון שמא סגי שגם הכוס הראשונה שלפני המסובים תהיה בשיעור הקטן¹¹, ונימא בזה ממנ"פ, דאם השיעור הקטן הוא השיעור הנכון לצאת בו ידי חובת קידוש, הרי שיצאו ידי חובתם בכוס שלפניהם, ואם צריכים שיעור גדול יותר נמצא דלא יצאו ידי חובה בכוס שלהם ויצאו ידי חובה בכוס של בעל הבית¹² [שהוא בודאי מחזיק בידו כוס בשיעור הגדול]. ובשעה שישתו את הכוס הראשונה [בשיעור הקטן] יצאו ידי חובת ד' כוסות שחיובן מדרבנן, ומה שתיקנו חכמים שהכוס הראשונה צריכה להיות כוס של קידוש [דבעינן שכל כוס וכוס נעביד ביה מצוה אחרית] הוא בודאי דין דרבנן ובוהו יכול להקל ולסמוך שיצא בשיעור הקטן.

ח. אלא שיש לדון בדברים, די"ל דמאחר ותקנת ד' כוסות היתה שכוס ראשונה תהיה כוס של קידוש, א"כ י"ל שצורת התקנה היתה שנותנים לכוס הראשונה את כל הדינים של כוס של קידוש, וכיון שלגבי קידוש דאורייתא של ליל שבת כתב במשנ"ב להחמיר ליקח את השיעור הגדול, נכלל אף זה בצורת התקנה.

האם המסובים השומעים את הקידוש מבעל הבית מגביהים את הכוס

ט. מכל הנ"ל יש לדון בזה נפק"מ נוספת, והיא בגוונא שרק בעל הבית אומר את הקידוש והשאר שומעים ויוצאים ממנו, האם בעינן שכל המסובים יגביהו את הכוס שלפניהם, כיון שזו כוס של קידוש שיש דין לכתחילה להגביה, או שמא לא צריכים להגביה כלל.

ונראה שלא בעינן מדינא שיגביהו את הכוס, דעניין הגבהת הכוס נאמר אצל המברך ולא שמענו שמי שאינו אומר את הקידוש בפיו [ויוצא מדין שומע כעונה] שצריך להגביה את הכוס, וקצת משמע כן מדברי הרא"ש הנ"ל בפרק ע"פ סי' ט"ז, שדן לבאר את הנהגתו של ההוא סבא דגחין ושתי, ואם נימא שכל אחד שיש לפניו כוס כשיעור צריך להגביה, היה ניכר שההוא סבא קידש בעצמו.

ומצינו בזה מנהגים חלוקים, יש הנוהגים שכל המסובים מגביהים את הכוס, ויש הנוהגים שרק בעל הבית מגביה ויש הנוהגים ששאר המסובים מחזיקים את הכוס ואינם מגביהים אותה כלל, וראה בהערה¹³.

¹¹ עיין בספר הליכות שלמה פ"ט סעיף כ"א מה שהביא מכת"י הגרשד"א זצ"ל שטוב שיאחזו ויגביהו כל המסובים בידם, אנשים ונשים, את הכוס בשעת הקידוש כדרך המקדשים, למען דעת שכוס זו שלהם אינה כוס של ד' כוסות בלבד [והקידוש יוצא מבעל הבית] אלא שהיא גם כוס של קידוש שלהם, דחשיב שהם עצמם עשו קידוש כל אחד על כוסו [מדין שומע כעונה], [ומשמע שלא מדינא קאמר להו, אלא טוב הוא כדי שיזכרו שזו כוס של קידוש]. ואם אינם אווזים עכ"פ ראוי להודיע לכל בני הבית שכוס זו שלפניהם היא גם כוס של קידוש שלהם, עכ"ד. ובהגש"פ עם הנהגות הגרי"ש אלישיב זצ"ל [עמ' 23] מובא שיחזיקו את הכוס. ובספר חוט שני דיני פסח כתב שרק המקדש מגביה את כוסו ואין המסובים צריכים להגביה את הכוס כלל, וכן הוא בהגש"פ עם הנהגות הגר"ח קניבסקי שליט"א.

¹² והיינו בגוונא שבעל הבית הוא זה שאומר את הקידוש ומוציא את המסובים ידי חובתם.

¹³ אלא שבאופן זה י"ל שיכוונו המסובים לצאת ידי חובת קידוש מבעל הבית, דאם יחשבו שיוצאים ידי חובתם בכוס שלפניהם, נמצא שלהך צד שהשיעור הקטן אין בו כדי לצאת יד"ח, לא יצאו ידי חובה כלל, ואפשר דממילא מחשבת המסובים לצאת ידי חובה באופן המועיל, וצ"ע.